

Aziza **SODIQOVA**,
 O'zbekiston Milliy Universiteti talabasi
 Tel: +99894 127 19 11
 E-mail: sodiqovaa03@gmail.com

Sotsiologiya fanlari boyicha falsafa doktori (PhD) F. Komilov taqrizi asosida

NOGIRONLIK TUSHUNCHASINI O'RGANISHDA TIBBIY MODEL DAN IJTIMOY MODEL GA O'TISH XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada jamiyatimizdagi ayrim insonlar nogironlik tushunchasini nima ekanligini va faqatgina tashqi qarash va o'z yondashuvlaridan kelib chiqqan holda shaxsiy nuqson, mehnat qobiliyatining cheklanganligi, nogironlik faqat zarar ko'rgan shaxsning muammosi, mahrumlik, og'ish tushunchalari sifatida talqin qilinishini ko'rishimiz mumkin. Shuni nazarda tutish kerakki, nogironlik nafaqat shaxsning shaxsiy muammosi balki jamiyatning ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan dolzarb muammolaridan biridir. Bugun biz ushbu maqolada hayoti davomida turli baxtsiz hodisalar harakati yoki harakatsizligi natijasida nogironlik maqomini olgan shaxslarning jamiyatga moslashishi va ijtimoiylashuvi doirasida qilinayotgan amaliy islohotlar borasida maqolamizda o'rganamiz.

Kalit so'zlar: Nogiron, adaptatsiya, integratsiya, tug'ma va orttirilgan nogironlik, inklyuziv axloq, tibbiy model, ijtimoiy model, konvensiya, ijtimoiy to'siq, ijtimoiy himoya milliy agentligi, segregatsiya, brayl yozuvi, model, inklyuziv.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕХОДА ОТ МЕДИЦИНСКОЙ МОДЕЛИ К СОЦИАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ПОНЯТИЯ ИНВАЛИДНОСТИ

Аннотация

В этой статье мы увидим, что некоторые люди в нашем обществе понимают под понятием инвалидности, и только исходя из внешнего видения и собственных подходов, мы увидим, что личностный дефект, ограниченность трудоспособности, инвалидность трактуются только как проблема пострадавшего человека, понятия депривации, девиации. Следует иметь в виду, что инвалидность-это не только личная проблема человека, но и одна из насущных проблем общества, имеющая важное значение. Сегодня мы узнаем в нашей статье о практических реформах, проводимых в рамках адаптации и социализации в обществе лиц, получивших статус инвалидов в результате действия или бездействия различных несчастных случаев в течение своей жизни.

Ключевые слова: Инвалидность, адаптация, интеграция, врожденная и приобретенная инвалидность, инклюзивная этика, медицинская модель, социальная модель, конвенция, социальный барьер, Национальное агентство социальной защиты, сегрегация, шрифт Брайля, модель, инклюзивность.

FEATURES OF THE TRANSITION FROM THE MEDICAL MODEL TO THE SOCIAL MODEL IN THE STUDY OF THE CONCEPT OF DISABILITY

Annotation

In this article, we can see what some people in our society understand the concept of disability and is interpreted only as the concepts of personal defect, limitation of working capacity, disability only as the problem of the affected person, deprivation, deviation, arising from external views and their own approaches. It should be borne in mind that disability is not only a personal problem of an individual, but also one of the pressing problems of society, which are of great importance. Today we will learn in this article about practical reforms that are being carried out in the framework of the adaptation and socialization of individuals who have received disability status as a result of various accident actions or inaction throughout their lives into society.

Key words: Disability, adaptation, integration, congenital and acquired disability, inclusive ethics, medical model, social model, convention, social barrier, National Agency for Social Protection, segregation, Braille, model, inclusive.

Kirish. “Jasoratli yurakda barcha qiyinchiliklar sinadi.”(Migel de Servantes.) Darhaqiqat, bugun jamiyatimizda nogironlikni turli ko'rinishlarini o'zida aks etgan shaxslar bilan birga yashamoqdamiz.

E'tibor beradigan bo'lsak do'stlarimiz, qo'ni – qo'shnilarimiz, sinfdoshlarimiz, hamkasblarimiz, hatto qarindoshlarimiz orasida ham nogironligi bo'lgan shaxslar bor. “Nogiron”lik iborasini tez-tez eshitishingiz yoki ko'rishingiz mumkin va nogironligi mavjud shaxslarga qanday munosabat bildirishda jamiyatimiz ongida mavjud stereotiplar hali ham o'z kuchida.

Dunyoda yana shunaqa tushuncha androgonistik yondashuvlar mavjudki, bunda “Nogironlik” diniy modelda nogironlikni o'rganayotgan davr va madaniyatga qarab, Xudoning sovg'asi yoki Xudoning la'nati deb tushuniladi.

Ananaviy modelda esa sog'lig'ni buzulishi, nuqson sifatida belgilanadi va bu modelda insonni davolash, tibbiy aralashuv va terapiya orqali reabilitatsiya qilish uchun maxsus institutlarga joylashtirishni ko'zda tutadi va odamni jamiyatning qolgan qismidan ajratib qo'yishga olib keladi[1].

Ushbu yondashuvlarni ma'lum bir fan nuqtai nazaridan ifodalangan. Ammo nogironlik tushunchasi turli yondashuvlar asosi bilan ifodalanmaydi, bu huquq bilan belgilangan.

Xususan “Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi” qonunning 3 - moddasida: Nogironligi bo'lgan shaxs-ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj jamiyat va davlatning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy hayotida boshqalar bilan birga teng to'liq va samarali ishtirok etish uchun shart-sharoitlar yaratilishiga muhtoj barqaror jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan shaxs tushuniladi[2].

Albatta bu rasmiy va yuridik atama. Ammo nogironligi bo'lgan shaxslarning o'zlari buni haqoratli deb bilishadi va bu termindan foydalanmaslikni afzal ko'rishadi. Bundan tashqari tug'ma nogironlikka ega shaxslar va orttirgan nogironlik o'rtasida ham mavjud ijtimoiy faqrni ko'rishimiz mumkin. Buni biz adaptatsiya va integratsiya jarayonlarida yaqqol ko'ramiz.

Tug'ma nogironlikka ega shaxs o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarini anglagan holda o'sib rivojlanadi, jamiyatga ham moslashadi, katta qiyinchilikka duch kelmaydi. Faqat integratsiya jarayonida birmuncha to'siqlarga duch kelishi mumkin yani omma oldida o'zini nomoyon qillishga qiynalishi, o'z iqtidor va qobiliyatlarini ko'rsatishda boshqa shaxslar uni qanday darajada qabul qilib munosabat bildirishidan cho'chishadi.

Endi yana ham muhim va e'tiborli jihatlarimizdan biri sifatida orttirilgan nogironlikka ega shaxslar ularning hayot yo'li va ulardagi o'ziga xoslik haqida gapiradigan bo'lsak, juda og'ir tarzda kechadi.

Bir o'ylab ko'ring kecha sog' salomat yurgan odam bugun maxsus aravachaga, to'shakka, o'zgalarlarning parvarishiga muhtoj bo'lishi achinarli holat. Bunda inson o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarini yo'qotganini tan olgisi kelmaydi. O'zini o'zi qabul qilishi qiyn kechadi. Buning uchun albatta ma'lum muddat vaqt davomida jamoaviy hissiy qo'llab – quvvatlash ,oilaviy mehr-iliqlik bo'lishi lozim.

Jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishi uchun jamiyat a'zolari nogiron shaxsni tan olishi kerak, buning uchun jamoada inklyuziv axloq shakllangan bo'lsagina maqsadimizga erishamiz. Chunki nogironlik nafaqat tibbiy muammo balki bu nogiron shaxsni tushunish odamlarning madaniyati bilan ham bog'liq muammodir. Chunki misol uchun Zaif eshituvchi shaxs imo-ishora tili orqali gaplashadigan odam bilan muloqotga kirishsa, birga yashasa biz u insonni nogiron hisoblamaymiz.

Agar nogironligi bo'lgan shaxslar ularni qo'llab-quvvatlaydigan jamiyatda yashasa, yaxshi ta'lim olsa ish bilan ta'minlansa ularga bo'lgan munosabat yanada yaxshilanadi. Ba'zi statistik ma'lumotlarni ko'radigan bo'lsak;

JSST ma'lumotlariga ko'ra dunyoda 750 mln nogironligi bo'lgan shaxslar bor;

nogironligi bo'lgan shaxslarning 80% rivojlanayotgan mamalakatlarida yashaydi. Kambag'al mamalakatlar aholisining 10% nogironligi bo'lgan shaxslar;

kambag'al mamalakatlarida nogironligi bor bolalarning 2-3% maktabga boradi[3].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Nogironlikning ijtimoiy modeli jamiyat tomonidan nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiylashtirish jarayonini Хьюз Б.Патерсон К. Livhen, Anthonak .L.D.Yeroxina. A.A.Rusanova o'rganganlar. N.V.Yakovlena, N.N.Ulanova, I. M.Shishkova, Y.V.Morozova, nogironligi bo'lgan shaxslarning psixologik holatlarini o'rganishgan. Nogironligi bo'lgan shaxslarning bandligi masalasini M.A Gurina,A.A Trinadsatko, Sh.A. Sergeevna o'rganishgan va tahlil qilishgan. Nogironlikda stigma va invalidizatsiya tushunchalarini A.A.Rusanova, V.B.Romanovskaya o'rganishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumotlarga tayangan holda nogiron bo'lgan bolalarni kambag'al mamlakatlarda maktab ta'limi atiga 2-3% ni tashkil qilishi salbiy ko'rsatkich bola ta'lim olamasa ,muloqotga kirishmasa ma'lum bir mehnat faoliyati bo'yicha bilim va tajribaga ega bo'lmasa ish ham topolmaydi va buning oqibatida inson kambag'allashadi.Shuning bilan kambag'allik orttirilgan nogironlikni yuzaga kelishiga bir sabab bo'ladi. Bugungi kunda O'zbekistonda rasman 2022-yilda 845,3 ming kishi yoki umumiy aholining 2,3% nogironligi bo'lgan shaxslarni tashkil qiladi[4]. Shuningdek O'zbekistondagi nogironligi bo'lgan shaxslar duch kelayotgan muammolar – noqulay infratuzilmalarning mavjudligi. Bu esa nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy hayotda to'liq ishtirok, ta'lim olishi, mehnat qilishi va boshqa faoliyat turlarida ishtirok etishiga to'sqinlik qiladi.

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish bo'yicha 2023-yil 1-iyunda Prezident huzurida "Ijtimoiy himoya milliy agentligi" tashkil etildi[5]. Mazkur agentlik fuqarolarning ijtimoiy himoyaga oid huquqlarini ta'minlash va ijtimoiy xizmatlarni manzilli amalga oshirish maqsadida tashkil etildi.Ijtimoiy himoya milliy agentligining asosiy yo'nalishlaridan biri; Nogironligi bo'lgan shaxslar bilan ishlash tizimini takomillashtirishdan iborat. Bunda :

Nogironlikni baholash va aniqlashning tibbiy modeldan ijtimoiy modelga bosqichma-bosqich o'tishini ta'minlash;

Nogironligi bo'lgan shaxslarni reabilitatsiya va abilitatsiya qilish va zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish.

Nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan jamiyat ongida sog'lom fikrni shakllantirishdan iborat. Yuqoridagi vazifalardan maqsad shuki, nogiron inson ham barcha sohada o'z imkoniyatlariga ega. Nogiron insonga nisbatan to'g'ri munosabatni shakllantirish va zamonaviy infratuzilmalar bilan ta'minlasak ijtimoiy to'siqlarni baratarf etgan bo'lamiz. Shuningdek bugungi kunda har bir hudud kesimida "Inson ijtimoiy xizmatlar markazi" tashkil etilyapti, ushbu markazda ijtimoiy xodim va ijtimoiy ish assistenti lavozimlari tashkil etildi. Bu xodimlarning vazifasi o'zgalar parvarishiga muhtoj bo'lgan yolg'iz kekesalar, nogironligi bo'lgan shaxslarni oilalariga tashrif buyurib barcha maishiy xizmatlarni amalga oshirishadi va amaliy qo'llab-quvvatlashadi.

2006-yilda nogironlikni tushunishning ijtimoiy modeli BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyada" mustahkamlangan[6]. Xususan ushbu konvensiyaning 23 - moddasida ijtimoiy ahamiyatga molik jihat yoritilgan. Uy va oilani hurmat qilish. Bunda nikoh yoshiga yetgan barcha nogironligi bo'lgan shaxslarning nikohdan o'tayotganlarning erkin va to'liq roziligi asosida nikohdan o'tish va oila qurish huquqiga ega. Shuningdek, nogironligi bo'lgan shaxslarga bolalarini tarbiyalash bo'yicha majburiyatlarini bajarishlarida zarur yordam ko'rsatadi. Hech bir vaziyatda bola o'zining ota yoki onasidan birortasining yoki ham onasi ham otasining nogironligi sababiga ko'ra ota-onasidan ajratilishi mumkin emas.

Afsuski bugun nogironligi mavjud shaxslarda nikoh masalasi jiddiy tus olyapti, sababi nogiron shaxs o'ziga o'xshagan nogiron shaxs bilan oila qurishi kerak degan fikrlar hamisha o'z kuchida bo'lishi ham insonni insonga bo'lgan ijtimoiy to'sig'idir Shu bilan birgalikda nogironlikni tarqalishida gender tafovutlarni ko'rishimiz mumkin ya'ni orttirma nogironlik keksa va ayollarda ko'p uchrashi va ayollarning umr ko'rish yoshi ko'proqligi va nogiron ayollar ikki tomonlama jins va nogironligi bo'yicha ikkitomonlama kamsitishlarga duchor bo'lishi, jamiyatda nogironlik haqida salbiy stereotiplar tufayli qizning kelajagiga yoki boshqa oila a'zolarining kelajagiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin Barchasini tag zamirida inklyuziv axloq, inklyuziv muloqot yetishmasligi bilan nomoyon bo'lmoqda.

Tahlil va natijalar. Nogironlikni tushunishning tibbiy modeli 1965-yilgacha hukmronlik qilgan. 1966-yilda ingliz olimi Pol.Xant (o'zida xam nogironligi bo'lgan) ning "Kritik holat esseyida aytilicha: "Nuqsonlari bo'lgan odamlar an'anaviy qadriyatlariga tog'ridan-tog'ri qarshilik ko'rsatishadi, chunki ular "baxtsiz, qadrsiz,mazlum, va kasal" sifatida qabul qilingan[7]. Uning tatqiqotlarida ko'rishimiz mumkinki, nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan kamsitish, jamiyatda segregatsiyaga uchrashi, zaif va kasal qadrsiz shaxs sifatida ko'rishgan.

Demak insonni kamsitish, ajratish oraqli shaxsiy huquqlari ushbu yillarda buzilgan. 1976-yilda “Izolyatsiyaga qarshi nogironlar uyushmasi” (UPIAS) tadqiqotlariga asoslanib “Nogironlik - bu jismoniy nuqsonlari bo‘lgan odamlarga kam e‘tibor beradigan yoki umuman e‘tibor bermaydigan zamonaviy ijtimoiy tuzilma tufayli kelib chiqadigan to‘siq sifatida yoki faoliyatni cheklashda nomoyon bo‘lgan.

Shuningdek nogironlik dastalab birinchi marta jamiyat tomonidan yaratilgan cheklovlar orqali o‘rganilgan va shu bilan birgalikda nogironlikning ijtimoiy modeli aniqlandi. Endi bu holatda biz tushunishimiz kerak nogironlikni ijtimoiy modeli bevosita kollektiv hamjamiyat tomonidan qo‘llab – quvvatlash orqali teng huquq va imkoniyatlar bilan nogironligi bo‘lgan shaxslarni samarali ishtirokini ta‘minlash va atrof-muhitda mavjud to‘siqlarni yengish bilan ifodalanadi.

Xulosa va takliflar. Bilasizmi, nogironlik insonni o‘ziga xos qilmaydi, shunchaki noqulay ahvolga solib qo‘yadi. Qaysi ma‘noda misol uchun ko‘shilgan nogironligi bo‘lgan shaxslar bo‘lmasa, pandus yasashni nima keragi bor? Agar nogironligi bor shaxslar jamiyatga qo‘shilib erkin harakatlanishni boshlashsa, odamlarning fikrlashi o‘zgaradi. Ular rampalar haqida yokida yana ham qulayroq bo‘lgan texnologiyalarni o‘ylay boshlaydi. Nima deb o‘ylaysiz balki ijtimoiy modelga o‘tishda ilk qadamni aynan nogironligi bo‘lgan shaxslar taklif va tashabbuslarini ommaga namoyon etishsa, ijtimoiylashuv jarayoni yanada jadallashadi. Shuning bilan bugungi kunda Yurtboshimizning nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab – quvvatlashga doir qarorlariga ko‘ra, nogironligi bo‘lgan shaxslarni ishga qabul qilishda ularga dastlabki sinov muddatini qo‘llamaslik tartibini joriy etilishini ko‘zda tutadi[8].

Aaron Fotheringham-amerikalik sportchi bo‘lib u shunaqa fikr bildiradi. “Men shunchaki cheksiz imkoniyatlarni namoyish qilmoqchiman, agar siz nogironlar aravachasida qolib ketsangiz, odamlar nima qilishi mumkinligini ko‘rishni xohlayman” – deydi[9]. Mashhur sport ustasi aytmochiki, nogironligi bo‘lgan inson o‘z imkoniyatlaridan foydalanmay, jamiyatdan ayro tarzda yashasa, ular battaroq kamsitiladi, ularga bo‘lgan munosabat o‘zgarmasdan qoladi. Ammo bugungi kundagi maqsadimiz birdamlik tamoyili ostida barcha marralarni birgalikda zabt etishdir. Biz bilamiz nogironlikni mohiyati kasallikda emas, balki jamiyatda mavjud jismoniy va tashkiliy to‘siqlar, stereotiplar va notog‘ri qarashlarda yotadi.

Inklyuziv ta‘lim va inklyuziv jamiyat tushunchalari hozirgi davr mavzusi bo‘lib, nogironlarning huquq va erkinliklarini himoya qilish shuningdek har qanday shaxsga umumiy ta‘lim muassasalarida teng asosda o‘qish imkoniyati beriladi. Hamda maxsus ta‘lim sharoitlari yaratiladi va moslashtiriladi.

Yangi o‘quv dasturlar ishlab chiqiladi va baholash usullari o‘zgartiriladi. Inklyuzivlik jarayoni jamiyat nogironligi bo‘lgan shaxslarning hayotining barcha sohalarida ishtirok etish imkoniyatini ta‘minlashi kerakligi ko‘zda tutiladi. Xulosa o‘rnida aytishim joizki biz nogironligi bo‘lgan shaxslarga nisbatan notog‘ri munosabatlardan chekinishimiz va inklyuziv jamiyatni tashkil qilishda Xorij tajribasini o‘rganib, o‘zimizda tatbiq etsak. Shuning bilan zamonaviy infratuzilmalar bilan mamlakatimizni ta‘minlasak va jamiyat ongidagi stereotiplarni o‘zgartirsakkina ijtimoiy to‘siqlarni bartaraf etgan bo‘lamiz.

ADABIYOTLAR

1. Хьюз Б. и Патерсон К. Социальная модель инвалидности и исчезающее тело: к социологии инвалидности, в: Инвалидность и общество. 1997. том. 12.3
2. O‘RQ- 641- son. 15. 10. 2020. “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari tog‘risida qonun”.
3. Педагогика и психология инклюзивного образования: учебное пособие / Д.З. Ахметова, З.Г. Нигматов, Т.А. Челнокова, Г.В. Юсупова и др.; под ред. Д.З. Ахметовой. – Казань: Изд-во «Познание» Института экономики, управления и права, 2013. – 204 с.
4. PF- 82 – son. 01. 06. 2023. Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish hamda uning samarali tizimini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar tog‘risida.
5. 13. 12. 2006 “Nogironlar huquqlari to‘g‘risida” konvensiya
6. Paul Hunt. A Critical Condition (Chapter 12 in Hunt, P. (ed.) 1966: Stigma: The Experience of Disability, London: Geoffrey Chapman). URL(<http://www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/Hunt/a%20critical%20condition>)
7. <https://centrtruda.com/2020/12/21/https-centrtruda-com-2020-11-22-famous-people-with-disabilities-that-many-should-learn-more-about-part-3/>
8. <https://www.gazeta.uz/oz/2023/06/01/persons-with-disabilities/>
9. PQ. 74-son 27. 02. 2023. Nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab – quvvatlash tizimini takomillashtirishga doir qo‘shimvha chora- tadbirlar to‘g‘risida.